

այն պատուադիր տեղը, ուր համառոտ իրաւունք ունի ժառանգելու՝ չէ՛մարդ Բարեբաթ Բարեբաթեան տիրաւորը:

Ուրախ եմ որ ունիմ ձեռքս անոր լուսանկար պատկերը, զոր Տարազի թերթէն քաղելով կը ներկայացնեմ ահա. Բնէ վէճ ու խոհուն ճակատ, գթասիրութեան ինչ աղու հայեացք անոր աչերուն մէջ, սիրոյ եւ անձնութեան ինչ ազնիւ գիծեր անոր գէւքի յօրինուածին մէջ...

Ռոստոմեան բժշկի մարմինը կը հանգչի Բագուի Ազգ. Գերեզմանատունը ունենալով իւր շէրիմը, որուն Արձանագրութիւն է՝ Ռուսերէն եւ Հայերէն սապէս,

ԱՅՍ Է ՑԱՊԱՆ

ՅՈՒՄԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄԻ ՍՈՒՅԵՆՈՒՄ

ՍՈՒՅԵՆՈՒՄ ՍՈՒՅԵՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ

ԴԱՐԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ

ՈՐ ԱԶԳԱՆՈՒՄԻ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ

ԴԱՐԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ

ԴԱՐԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ

ԴԱՐԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ

Ի 17-Ե ՀԱՅԵՍՏԱՆԻ 1869-ԱՄԻ

Ի ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒՄ

Բնաւ—Կ. Պոլս, 1/14 Մայիս 1914:

ՑՕԵԹ. ՂԱՆԱՐԱՄ Թ. ՌՈՐԳՈՐԴԱՆԻ

ԳՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԲԺՇԿԱՆ ՍԵՐԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԻՐ ԲԺՇԿԱՆՈՒՄ

“ԳՐԱԿԱՆ ԲԺՇԿԱՆ ՍԵՐԱՍՏԱՆԻ”

ԲԱՆԱԿԱՆ ԲԺՇԿ

ՏՐԱՊ. Վ. Թ. ՌՈՐԳՈՐԴԱՆԻ

ԺՁ. Գարու վերջերը եւ ԺՁ. Գարու առաջին կիսուն ապրան են երկու համալրական հայ բժշկներ, Ասոր Սերաստանցի եւ Պուշկալ Սերաստանցի, որոնք, Եդեսիայի (— Ռուսի) Ահաւոն բժշկներ եւ իր գաւազներէն — Սանտիանոս բժշկ¹, Ջուլի բժշկ, Միքայէլ բժշկ — եւ

¹ Տարազ, Յոսիպ, Թիւ 8, 1 Մարտի 1892:

² Եդեսիայի Սանտիանոս բժշկի ընդարձակ բժշկաբանին (900 էլ) ինքի ծանօթ միակ ձեռագիրը կը գտնուի այժմ Սերաստանցի բանաստեղծ Վարդգիս Էփ. Գարեկեանի ջով, որ Տրաստական է ի միջ այլաւ ան անոր ցուցակագրութիւնը (ամս թիւ 1-ին 1908, Եդեսիա 2 եւ 5):

Ամասիայի բժշկապետ Ամիրտովանէ վերջ, իբրեւ փորձառու հեղինակութիւններ իրենց ժամանակակիցներու մաս անուն մը շահելէ զատ, թողած են մեզի գրաւոր երկասիրութիւններ: Այդ երկասիրութիւնները որպիսի ալ իսկապէս եղած չլլան ինքնատիպ գործեր, այլ յընդհանուր քաղաւաք եւ թարգմանած, զորիչ շնն սակայն սեփական արժէքէ մը, եւ կրնան իրաւամբ շահեկան յիշատակարաններ համարուիլ հայ բժշկութեան պատմութեան համար, որու մասին զգալաւորաբար շատ թերի գաղափար մը ունիւր տակաւին: Ասորի եւ Պուշկալի երկասիրութեանց գլխաւոր աղբիւրները եղած են “Ճալինոս”, “Բագարաս”, “Պալաս”, “Դեւ-ճանիս”, “Մասնհ”, “Եդեսիա”, “Սիւնայ Որդի”, “Սպարիկ Պուրան”, եւն եւն. բայց իրական նախադրեց եղած են Ամիրտովանի ընդարձակ գործերը, որոնք արդէն կարելի է բերել գրաւազուի կազմած են հայ բժշկութեան համար: Հետաքրքրական է դիտել ալ որ Ասոր եւ Պուշկալ իրենց համար օրինական եւ օրինակել առած են Ամիրտովանի գործերը, եւ զանոնք “անտիանոսագր”, փոխ առած են ուրիշներու, ինչպէս մասնաւորաբար Պուշկալի համար պիտի տեսնենք ինչ յետոյ:

Ասոր բժշկի մեզի աւելի ծանօթ է քան Պուշկալ, Լ. Յ. Յովսէփեան կրցած է Ասորի մասին հրատարակել աւելի տեղեկութիւններ¹ (ամս հետազոտ. նախ. Ռամի, էջ 449—517 եւն), եւ անոր գործին մէջ ձեռագիրն ալ ունենալով աչքի առնել, պատարասած է լեզուական եւ բժշկական տեսակետով հետաքրքիր ուսումնասիրութիւն մը: Բացի վենետիկի եւ վիեննայի Միլիթարեանց սեփական Ասորի երկու բժշկարաններէն, Սերաստանցի Ս. Նշան վանքի շուրջ 280 ձեռագիրներու մէջ կայ Ասորի բժշկարան մը. զայն տեսած եմ անձամբ, եւ

Ս Սերաստանցի մէջ կան Հէրիմաններ եւ Ասորեաններ, որոնք ազգական են իրարու. քանի մը հարկեր աւարտեց ի վեր միշտ բժշկներ առած են այս Յունիքը: Այս ալ կարգ մը բժշկներ եւ ղեկավարներ կան այդ Յունիք: Այս աւարտ. էփ. Գարեկեան կը գրէ ինքի 30 Նոյ. 1913 նամակով. “Ասորայ մասին առաջի մը տեղեկութիւն հաւաքած եմ. քաղաքի բժշկ ընտանիքներէն Հէրիմաններու ձեռագիր Հէրիմաններու մէջ իրենց ընտանեաց բժշկ պապերուն մէջ ցուցադր գտնուի. որու մէջ կայ նաեւ Ասոր անունը, վերիվերայ հայեւով մը գտածք թէ այս ցանկի Ասորը՝ Ասոր Սերաստանցի բժշկին ապրան թուականներուն մէջ կ'իյնայ. եւ հետեւ ցուցնել թէ այս Ասորն է եւ Հէրիմաններու նախնիքը: Հէրիմաններու նախնիք այդ Ասորը Եդեսիայի մաս մը անհայտ է. Մամիկոնյէ վերադարձին Անի գետէն անցնելու առեւ իջնելու, ինչ որ կը պատմուի ընտանեկան աւանդութեամբ:

շատ տարբեր գտած եմ ուրիշ բժշկարաններէ, Թերեւս Ասարի գործին բնագիրն ըլլայ այն: Անբասիրոյ գրագէտ եւ բանասէր պատուական Առանորդը Թորգոմ սրբազան, նորագոյն մէթոտի համաձայն ցուցակագրած ըլլալով տրգէն Ս. Աշարի ամբողջ ձեռագիրները, կրնայ լիակատար ծանօթութիւն ապա այս մասին: Ձեռագիր մը եւս անտա՞ծ եմ Սերաստիոյ մօտ Դաւուա գեղը՝ Հիւրփանեան Բագարի քով, բայց կարծեմ անկեալ ոչ թէ Ասարի բուն հեղինակութիւնն է, այլ՝ ամենայն հաւանականութեամբ՝ իր իսկ ձեռագրով քաղուածոյ ընդօրինակութիւն մը միայն: Կարապետ եֆ. Գարեկեան, լուսանկարել տուած է այդ ձեռագիր բժշկարանին այն էջը, որու վերջին տողը յիշատակարան մին է ինքնին, եւ կը յայտնէ Ասարի կենսընէ նոր թուական մը, ուր $nq = 1614^1$:

Բայց յօգուածին նպատակն է ներկայացնել Պունիաթ Սերաստացին:

Պունիաթ Սերաստացի բժիշկի կենսագրութեան եւ երկարիրութեան նկատմամբ ցարգ չենք ունեցած որոշ ծանօթութիւն: Լ. Ղ. Յովնանեան փորձած է ամփոփել մինչեւ իր օրը (1897) բժիշկին մասին եղած հրատարակութիւնները: Անկէ կ'իմանաք թէ նախ 1849 թուին Բաշմեշ (էջ 215) հրատարակած է «Պունիաթ Սերաստացի բժիշկին խրատները» վերանագրով հետեւեալ եօթը տուն չորերստողեան ոտանաւորը.

«Հիւանդին Ատուած է դեղ, որ մահու է տէր եւ կենաց, զհէթմէն տէպօղ ասեն, խելօքաց է բանս ասացած, թէ զշալանսն ասեն եւ զԱիման բազմաց վրկայած, Հրամանս ի վերուստ պիտի, որ օգնէ բժիշկըն գոփած:

Բայց որ զարհուսալո յախտանէ իբր անպիտան, Եւ ոչք յիմար միտք սըմին ծանօթացան,

¹ Ձեռագիրն ամբողջ պայտեւ նկարագրած է Կ. Եֆ. Գարեկեան: «Ձեռագիր բժիշկարան, քաղկացած 300 թուղթէ, էջերը թուագրուած չեն, ձեռագիր, երկինեան, նուարգով, եղբերները եւ տղ ընդ մէջ բազմաթիւ սրբագրութիւններ կրած, կողմը քրքրուած, թուղթերու կարգը խանդավառած, շատ թուղթեր պոկուած: Հաւանական է զանազան բժիշկարաններէ, եւ մասնաւորապէս Աֆրոսովաթի գործերէն, ինչպէս նաեւ Յակոբոս, Առաքել բժիշկներու գործերէն կարենք: Մեզը ողջ մնացածն հիշելիքուեան բաւարարն է: Գեղերու միայն պատմութեան վերջ գրիչը այդ կարճ յիշատակարանը թողած է. «Եւ յիշեալ զանբանաս Ասար օտրկուաց Սերաստիոցիս: որ գրեթէ զատ ի թվ. ուր քաթին (1614): Ուրի նաեւ արեւմտեանց եւ ռուս բժիշկան բաւերու համաձայն բառարան մըն (տե՛ս Բաշմեշ 1906, Յովնան 2):

Նոյնք իմաստուն զանն եւ ներհուս համարեցան, Ըլտեհուրթիւն միտաց սնին յոյժ յաղթական:

Եւ ի դրոց իմաստութեանց ոչ վարժեցան, Եւ ոչ ի սպաս ժողովարեցին ի կէտ աւսման, Այլ մտնաւոնդ ուսումնասիրեցն որ այժմեա կան, Եւ ի յիշեանց յաննէ առնեն գեղ անդիտան:

Կամ ի յուսոյն են անծանօթ Է անհմանական, Եւ զտառնումն ոչ անանկան են ոչ ըզգան, Աշակերտաց կարգէ լինին փախստական, Բժիշկ անուամբ են եւ չըլին յոյժ պերճական:

Իսկ որ թիւերալ բանին խօսին սրխալկան, Եւ զոր առնեն ոչ կատարի ճշմարտաւան, Ոչ զի արհեստն է անկատար են թիւերանան, Այլ որ կարծեօք զաննէ ասնն գիտնեցական:

Մի՛ տղատեալ ազգաց լինի ինչքոյդ աւսման, Մի՛ աղքատաց մեծամեղի որդեա իշխան, Այլ եւս ի քեզ որդեա ի փոքր վարդ հարեան, Եթէ ասօ՛ք շնորհաց տեսցես եւ պատուական:

Այլ եւ Պունիաթ Սերաստացի բժիշկի անուամբ, Որ ի յարհեստս իմ աշխատեի մեծաւ աննմամբ, Ձեռք աղչեմ օգ որ կարգայք օսական զայս բան, Ձիս զանարժան հայր մեղայի առնէք արժան:

Ոտանաւորին հրատարակութենէն տարիներ վերջ, նոյն «Բաշմեշ» 1881թ. (էջ 34), խօսելով Մի. Հերացիի, Աֆրոսովաթի, Ասարի եւն վրայ, կը յիշէ թէ «կան ուրիշ բժիշկներ ալ զորս միայն յանուանէ գիտնէք, որով չենք կրնար անխալ գաղափար մը շինել ասոց գրութեանց ոճին վրայ: Ասոցմէ է Պունիաթ Սերաստացին, որ Աֆրոսովաթայ մեծ բժշկարանին գլուխ մը բանի տուած է...» Այս ծանօթութիւններէ վերջ, Լ. Ղ. Մելիքան, սա պատասխանները տուած է Լ. Ղ. Յովնանեանի հարցումներուն.

1. Պունիաթայ գրուած չկայ առ մեզ.

2. Ասար բժիշկ յիշէ յառաջին քառորդի ժեղ գարու. — Պունիաթ յիշէ յամի 1630 թարգմանող բժշկական ինչ գրոց, յարաբ ընդուէ.

3. Ամօք ինչ յառաջ բերեալ են ի Կ. Պոլսի բժշկարան մի, յորում նշանակեալ է վերոգրեալ տեղեկութիւն թարգմանելոյ նորա զԱթրապ-Սաֆայ գիրս բժշկական, որ թէ զինչ է ոչ գիտեմ, Նոյնպէս թէ զինչ եղեւ կամ ուր գնաց ձեռագիր մաստանն այն: — Այս տեղեկութիւնները քաղելով, Լ. Ղ. Յովնանեան, իր անձնական հետազոտութիւններուն շնորհիւ, վիճնայի Միթթարեանց Մատենադարանի «սակաւագրութիւն» բժշկարաններէն Աֆրոսովաթի ընդարձակ բժշկարանի Բ. բաժնին մէջ սփայ եւ

ձեռագրիս առաջին մասն է Պոնիաթ Սեբաստացիի բժշկարանը, "Գիրք բժշկութեան Ցուցման", անունով, իսկ երկրորդ մասն է Ամիր-տովլաթի "Անգետաց Անպետա" իսկ թիւ 55 ձեռագիրս է Ամիրտովլաթի "Օգուտ բժշկութեան", Է. Զ. Լ. Զ. 31 թիւ նամակով մը ձեռագիրներուս մասին տեղեկութիւն Հաղորդեցի մեծ Ցգրթ. Ա. Թ. Թորգոմանի, որ "Եւր. 8 թիւ պատասխանով մը այդ գիւտը կը նկատէր "մի ամենամեծ յայտնութիւն, եւ կ'անելցնէր. "Գիտէք որ ցարդ Պոնիաթի մասին ոչ որ շէր կարողացած տեղեկութիւններ գտնալ, ոչ է. Գ. Թով-նանեան, ոչ է եւ ոչ ուրիշներ. ուստի ձեր գտածը Հայ բժշկական պատմութեան ամենա-չքնաղ մի էրը պիտի յօրինէ. Անօգուտ պիտի չլլայ ուրեմն, յետագայ էջերուն մէջ, թիւ 54 եւ 55 ձեռագիրներս ցուցակագրեմ է յետոյ, ներկայացնել Պոնիաթի բժշկարանը, եւ օրինակել թիւ 54 ձեռագրիս երկու յիշատակարանները, եւ թիւ 55 ձեռագրիս յառաջաբանը, յոր պիտի գտնենք կարեւոր տեղեկութիւններ Պոնիաթ բժիշկի նկատմամբ:

Ձեռագիր բժշկարան թիւ 54. ՄծԹ. 23X16X6. Է. Զ. 1-726. ԹՈՒՆԹ. փայտեայ կաշնպատ կողողով. ՎԵՋՄԸ գրթիկ բրդեւած, մագ. պահպ. չունի. յատուկ անոնները, վերնագիրները, սկզբնատողները եւ սկզբնատանը կարմրադեղ, պատկեր խորանազարդ են չունի. երկսիւն. ամեն սիւնակ 31 տող. նորոգակեր. ԳՐԻԳ՝ Միքայէ. ՄՍՏՅՈՂ՝ Յակոբ դպիր. ԺԱՄԱՆԻՍ՝ ՌԱՅԻ (— 1632). ՏԵՂԻ՝ "մարդաբաշարս Ամասիայի, ի դուռն Ս. Նիկողայոսին եւ Ս. Յակոբին": ԲՈՎԱՆԻՍ՝ ԱՆՈՒԹԻՆ. կը բաժնուի երկու մասերու. էջ 2 յառաջաբան Պոնիաթ բժիշկի. էջ 3-4 ցանկ գրոցս Ա. մասին, էջ 5-66, Պոնիաթի "Գիրք բժշկութեան Ցուցման", գործը. էջ 72 յիշատակարան Միքայէ գրչի. էջ 73-725 Ամիրտովլաթի "Անգետաց Անպետա". էջ 725-726 ոտանաւոր յիշատակարան Ամիրտովլաթի:

Ձեռագիր բժշկարան թիւ 55. ՄծԹ. 22X17X9. Է. Զ. 1-669. ԹՈՒՆԹ. փայտեայ կաշնպատ կողողով. ՎԵՋՄԸ գրթիկ բրդեւած, տեղ տեղ թերթիք պակաս, մագ. պահպ. չունի. յատուկ անոնները, վերնագիրները, սկզբնատողները եւ սկզբնատանը կարմրադեղ, պատկեր խորանազարդ են չունի. երկսիւն, ամեն սիւնակ 31 տող. նորոգակեր. ԳՐԻԳ՝ Մարտակետ մասնակ. ՄՍՏՅՈՂ՝ Պոնիաթ Սեբաստացի գրչի. ԺԱՄԱՆԻՍ՝ ՌԱՅԻ (— 1636). ՏԵՂԻ՝ Մարգարան: ԲՈՎԱՆԻՍ՝ ԱՆՈՒԹԻՆ էջ 6-10 Յառաջաբան Ամիրտովլաթի. էջ 10: Յիշատակարան Ամիրտովլաթի. էջ 10 յիշատակարան Պոնիաթի եւ գրչի կարակետի. էջ 12-20 ցանկ գրոցս, էջ 21 յետնագրի յիշատակարան ՝ 1784 թունէ. էջ 22-669 "Օգուտ բժշկութեան":

Ցուցակագրութիւններս այսպէս այսէ յետոյ, ստորեւ կը ներկայացնեմ թիւ 54 ձեռագրիս "Գիրք բժշկութեան Ցուցման", գործին յառաջաբան-յիշատակարանը, ուր Պոնիաթ ինքը կը պատմէ թէ ինչպէս երկար տարիներ պընելով Հաւաքած էր Հայ եւ օտար լեզուներ

բով բազմաթիւ գրքեր, պատրաստած էր աշխատութիւններ, եւ յանկարծ Ռուսներն արշաւեցին, աւերակ դարձուցին Սամսոնը եւ գերեցան իր գրքերն ալ, եւ թէ ինչպէս տարիներ յետոյ, դարձեալ մեծ գիտաբանութեամբ, գրքեր Հաւաքելով պատրաստեց իր այս "սակահիկ բժշկարանը", եւն: "Ի թվականութեանս Հայոց աշխ. ամին (= 1630), ի քաղաքն ի Սամսոն, թարգմանեցաւ սակահիկ բժշկարանս ի Յաճկաց ի Հայոս, աշխատութեամբ Պոնիաթ բժշկի Սեբաստացոյ, ցանկացող էաք արուեստիս բժշկութեան, եւ գրեանք շատ էաք ժողովել ի յայլազգաց եւ երրայեցոց եւ ի Հայոց, եւ շատ աշխատանք էաք քաշեր. եւ եկեալ ազգն ուսուցացայրեցին եւ աւերեցին զՍամսոն, եւ Տրայակէզ արարին զգրեանս ամենայն, եւ մաս. ցաք անմիթմար, Եւտոյ որոնեալ գտաք ի Հայոց եւ ի Յաճկաց որչափ որ մեր կարս Հասաւ. աշխատեցաք, եւ զայս սակահիկ գիրքս ի Յաճկաց ի Հայոս թարգմանեցաք, որ կարդալք եւ աւակտիք ի սանէն, միով Հայոց մեղայիս արժանի աւանք զիս զՊոնիաթ բժիշկն Սեբաստիայցիս, եւ Աւստուած յիշէ զձեզ ի միւսանգամ գալուստն. ամէն:" — Եւտաջարանիս կը յաղորդէ Պոնիաթի Ժամօթ ոտանաւորին (տես էջ 3) առաջին տունը, որուն կը Հետեան այլուստ անծանօթ երեք տող յաւելուած մը.

"Երբեմն շարժմունք լինի ցաղոց
Եւ դեղ տամ ըստ պիտոյցին
Եւ Աստուած լայ զառողջութիւն ըստ Հաճոյցն,

Պոնիաթի "Գիրք բժշկութեան Ցուցման", գործը բաժնուած է յետուն "Գուռն" երու, որոնց ցանկը կը գտնենք ստորեւ.

- Ա. գուռն որ յիշէ զարեամն որ ի ասքէ, որ զարեալ յանի ասն.
- Բ. գուռն որ յիշէ զպաղ սարսամն, զորն որ զիշ ասն.
- Գ. գուռն որ յիշէ զտափարն որ տաճիկն սուտարի ասն.
- Դ. գուռն որ յիշէ զտափարն սեհերին.
- Ե. գուռն որ յիշէ զձառնունին, որ է ինքնութիւնն,
- Զ. գուռն որ յիշէ զմարտաւրիս,
- Է. գուռն որ յիշէ զգեապուսն.
- Ը. գուռն որ յիշէ զարեան, որ թուրքն ուղուիս ասէ.
- Թ. գուռն որ յիշէ զարեան.
- ԺԱ. գուռն որ յիշէ զԳԵՆԱՆ, որ է ասացն եւ ձեւացն գաղաւ.
- ԺԲ. գուռն որ յիշէ զՖԵՆԱՆ.
- ԺԳ. գուռն որ յիշէ զԵՄԵՆԱՆ.
- ԺԴ. գուռն որ յիշէ զՄԵՆԱՆԱՆ եւ զԳԵՂԱՆ.

ԺԵ. գուռն որ յիշէ զսալտանն եւ զփրոյ տէր ինտան.
 ԺԶ. գուռն որ յիշէ զաշուց ցաւերն.
 ԺԷ. գուռն որ յիշէ զանկալին ցաւերն.
 ԺԸ. գուռն որ յիշէ զքթին ցաւն որ է իւշլամն.
 ԺԹ. գուռն որ յիշէ զքթին կաթնին եւ արուներն
 որ ստանկին զուռափ մաւն.

Ի. գուռն որ յիշէ զփանն եւ զինասին.
 ԻԱ. գուռն որ յիշէ զուգամն.
 ԻԲ. գուռն որ յիշէ զհազն, որ սուսլի իւթփին սանն.
 ԻԳ. գուռն որ յիշէ զաթլընամն եւ զաթլընաւան.
 ԻԴ. գուռն որ յիշէ զխափաշանն, որ է արտին զաղաթն.
 ԻԵ. գուռն որ յիշէ զստամբին ցաւերն.
 ԻԶ. գուռն որ յիշէ զնալն.
 ԻԷ. գուռն որ յիշէ զըրւինն.
 ԻԸ. գուռն որ յիշէ քնատտեղաց ի գուրն ելննն.
 ԻԹ. գուռն որ յիշէ զըրզալանն.

Լ. գուռն որ յիշէ զսալտան.
 ԼԱ. գուռն որ յիշէ զգեւ գեղնութիւնն, որ է ետարդի
 անի սաղաթն.
 ԼԲ. գուռն որ յիշէ զսթախան.
 ԼԳ. գուռն որ յիշէ զսթախայի ի չննն.
 ԼԴ. գուռն որ յիշէ զսթիկամն եւ զսուլան.
 ԼԵ. գուռն որ յիշէ զարամքն եւ զմանն եղան ցաւերն.
 ԼԶ. գուռն որ յիշէ զփրիկ մարգկաց ցաւերն.
 ԼԷ. գուռն որ յիշէ զվաճարլմաթնալնն Նիքրան եւ
 ԼԸ. գուռն որ յիշէ զգեւ գեղնութիւնն, որ է ետարդի
 անի սաղաթն.

ԼԸ. գուռն որ յիշէ զգեղնալն.
 ԼԹ. գուռն որ յիշէ զհաւաքն եւ զզաւարճալն.
 Խ. գուռն որ յիշէ զուռեցինն.
 ԽԱ. գուռն որ յիշէ զըրրն ու զըրան.
 ԽԲ. գուռն որ յիշէ զսալտանն եւ զսալտանն.
 ԽԳ. գուռն որ յիշէ զփրիկինն եւ զզաւհան.
 ԽԴ. գուռն որ յիշէ զփառանն եւ զվաթմանն.
 ԽԵ. գուռն որ յիշէ զզաւարճալն.
 ԽԶ. գուռն որ յիշէ զզաւարճալն.
 ԽԷ. գուռն որ յիշէ զգեղնալն եւ զնշանն.
 ԽԸ. գուռն որ յիշէ զնշան ցաւ որ քաղց է ի մարդ.
 ԽԹ. գուռն որ յիշէ իսղքն եւ ի խանգղին.
 Ծ. գուռն որ յիշէ զզաւարճալն յաճա. բանն.

Պուռնիւթի ամբողջ գործը, “Գիրք Բժշկ-
 կութեան Տոմարի”, ընդլայնուածն է այս իստան
 զլուխներն կամ” իր բառով” “գուռն” երուսն
 կարծին չըլլալով գիրքն ամբողջ հրատարակել,
 այստեղ կը զննեք քանի մը նմոյշներ ձեռա-
 գրէս: Եւ որպէս զի կարելի ըլլայ համեմատա-
 կան գաղափար մը կազմել Պուռնիւթի գործին
 ներքին արժէքին վրայ, ընթերցանական “գուռ-
 ն”, երուսն հանդէպ կը զննմ Եփրատլիւթի
 “Օգոստ Բժշկութիւն”, Սահայապատխան հա-
 տուածը, առնելով իմ ձեռագրէս.

2. Թիւ 54. “Գիրք 2. Թիւ 55. “Օգոստ
 քօփոնիւթն ճոսարի”, : քօփոնիւթն, :

Պուռնիւթ. էջ 10: Ամբողջութիւն. էջ 169-170:

Գուռն Զ. Մ-լիս-լիս, ԼԷ. Մ-լիս-լիս, որ է
 որ է իւշլամ գոլտապիւն. Ինչ իւշլամ գոլտապիւն իս

(Պուռնիւթ.)

(Ամբողջութիւն.)

— “Նշանն այն է որ ի ժիր
 ի յաւն ի վախ կենայ, որ առջէ լինայ, Մտահն
 երեսին գուռնն ի սեւաւ-
 թիւն զարնէ, ի յատմանք
 քամի շատ լինայ, զիկաւ-
 կուռն չի հաւն. ի քուռն չի
 լինայ, ըզրդ չի պառկի-
 կաշին նաւոր լինի, ասին
 ուսմն պակաս լինի, զաշ-
 թէզ թէզ թարթէ, աղ-
 լոր խաւը զըրցէ, ընդ
 վայր չի զըրցէ. այս ցաւն
 պիտի հանդիպի որ տալու-
 թիւն շատ լինի, ցաւն չի
 զըրցայ զնդ այնի կու-
 պիս թէզով. այս ցաւուս
 թէզով գեղ լանն յետ
 իրտա գոմը կու լինի.
 գեղն անուշ զըրցելն է.
 անուշ. հատը հատայ, առջի
 ձայն լսել ամեն աւր, մու-
 յընուպին տաւ շարժան
 չի չի այնտեղի ֆայ-
 զայր Բ. սոր. իսրի ֆիլի
 սաղիք կէտ որ. աթիթին-
 նով իմնինն: Մտահն ասէ
 թէ այս ցաւն ի տալային
 յաւելուածանն եւ ի յա-
 րեան արտաթնն լինի, որ
 ի գուռն ժողիկ եւ այրի.
 ի տալ եւ ի չոր կերակրոց,
 որ է ստին եւ սխտընն եւ
 մանտեղին, եւ շարժան եւ
 երեսն եւ որ սոցին
 նման, նշանն որ ի յարեւն
 լինի այն է որ յարժամ
 ձայն տաւ ի ծնողի եւ երեսն
 կարծիք լինի եւ երակն ի
 կանկիրման լինի, եւ որ ի
 սաղիքն լինի այն է որ
 զնդի, պատարտան որ զինքն
 չի իւղին, գեղն այն է որ
 ի յարեւն լինի, յաւաւ-
 երակ տա. ի կիթալն, եւ
 թէ կարն ի ձափտան այլ
 աւ, եւ գարեղնոր տուր.
 եւ Բ. նաւան ջուր որ իւնէ,
 կամ կակուշ հոկայ արայ
 եւ տուր մանուշակի մը-
 պուս, մանուշակ եւ հա-
 լին է. աթիթին տուր որ
 իւնէ, եւ աթիթն կաթն
 զգեղն կաթն կաթն
 մանուշակն ձէլն քիչ մը
 քայաթ խաւնն եւ երկ
 ի գուռն եւ ի քիթն կա-
 թեղաւ որ զնդ հոկանն
 իսղիսակ գեղն ըտառան

(Պոնիպիթ.)

կաթեցուր ի քիժն, փոր-
մին է՝,

(Մանրտոկվաթ.)

խմէ, քիչ քիչ աւգտէ առ-
տուծով։ — Ե՛հա՛նան ասէ
թէ իկիֆայէն երակ առ եւ
զարի կտուած եւ խաշիքի
կեղեւ եւ մանուշակ եւ նա-
նափար, եւ վարդ եւ հազրի
հունդն, զամեն եփէ ընով
եւ եղէ ի վրայ գլխուն լից-
ն։ քանի տարակայ, աւգտէ
առտուծով։ — Պատճառ
որ ի հովէ լինայ։ Զաքա-
րիային որդին ասէ թէ ի
սովակայէ լինի, եւ կամ
գուլէն որ ի յեղն է ժող-
վել, եւ կամ իւրեւ որ ի
յառաժերն է այրել եւ
ըզեղն է ելել։ եւ կամ ի
փայծաղէն է ասւր լինի,
— Կըշն որ ի հովէ լինայ
եւ իտակայէ, այն է որ
հանապաղ վախկտա լինայ,
եւ չի նստի ի մէջ ամեն,
քուսնն նստի, եւ խուսի
զոգիւս, եւ որ ի փայծ-
ղանէ լինի շատ ուտէ։ եւ
չի կիշտայ, եւ չի մարտէ
եւ փոր կակուզ լինի։ —
— Ստաճաճն որ ի հովէ
լինայ։ Զաքարիային որդին
ասէ թէ ասւր յառաջն
զմատուի ափթիմանին, եւ
զհապարթիմանին, եւ գան-
ման յառէ եւ ասւր զմա-
ճաճ ափթիմանին, Առ ափ-
թիման ծնեւ եւ չափշ
անկուտ ծնեւ եւ յիւր
խաւնէ եւ ասւր ի ծմաւն է՝
ա՛ր եւ Ժ ա՛ր աւգտէ։
եւ շարքին տարակայ մի
ծնեւ ափթիման ասւր
որքնաւորինով, եւ այն
իւրին որ ամակայ ընծայէ
պատճառ կարելի։ — Սա-
ղիթ Կուսանն ասէ թէ
զիկիֆայէն երակ լան բաց
որ այլած արիւնն ամենն
երան, քանի ինէ մարդն
հանկիւն։ եւ թէ սեւ լինայ
եւ յորժամ փառածի
բանէ, եւ թէ արիւնն յիս-
տակ լինի, բնաւ մի առ-
նար երակ եւ լուծումն
արայ որքնաւորինով, որ
եփած լինի. պատկայիս։ եւ
զիզեղիմանն եւ զզօֆաւ-
սին զլայտընն ասւր. եւ
զմատուի ափթիմանին
ասւր. եւ կերակուր շար-
վայ գառիս մով. եւ գա-

(Պոնիպիթ.)

(Մանրտոկվաթ.)

ռին ըրեղ ասւր, եւ հաւ-
կելի գեղնուց շարքով
անուշ հոտեր հոտայ, եւ
կակուզ եւ աղէկ հալաւ
հագրի, եւ քաղցր եւ եղի
ուտէ։ — Սահանն ասէ թէ
այն որ ի փայծեղէն լինի,
բաւիլիկէն երակ առ, եւ
եփած պատկայիս ասւր, եւ
զարիզն խաւնէ։ Առ նուկի
որքնաւորինն, եւ զփայծ-
ղան գեղերն արայ, եւ տալ
մաւաւհինն արայ, եւ ասւր
զերկայ, եւ քաղցր եւ եղի
ասւր. եւ շարքին Ա հաս
ափթիման ասւր, Ա նուկի
որքնաւորինով, եւ սեր-
կեւ ինն ճաւարինն ասւր,
եւ արայ զփայծղան ասա-
ծաճն որ իւր տուփն գրած
է. աւգտէ Աստուծով։

Պոնիպիթ. էջ 12:

Մանրտոկվաթ. էջ 183-184:

Դուռն Ը. — Սորա որ
թուրքն ուլուխ ասէ, եւ
Հայն լիւտաւոր. պատճառն
այն է որ թանձր պաղլամն
ի յեղնին եւ ի ըզինն ճաւ-
փան կու ընէ եւ զմանկինն
կու բանէ եւ չի թողուր որ
հոգին իւր բնութեմին զիւր
բանն տեսնէ. եւ ի յանն
քայլէ. սկսւր այս ցաւս ի
յաննին ի մէկ զին հասնի,
սորա կանէ. սկսւր ի յամեն
անն հասնի նայ զքիթայ
լինայ այն է որ զլուսն եւ
այնն նշանն այն է որ լու-
սորա գեղին լինի, զլուսն
խաւն ցաւի, երբ բանն նա
ծանարանայ. հասկոցու-
թիւնն երթայ, աչքն միջ-
նա. զլուսն ի շուրջ գայ.
ընկի եւ փրփրի։ Եւ թէ
ի պղլամէ լինի, նշանն
այն է որ անն ծանր լինի,
երեսն գեղին լինի, բեւանն
փրփուր գայ, Գեղն այն է
որ զանն յիտիկէն հապի
յառաքնով. եւ փաւք ալ
ասւր քուլթուտով։ Եւ
թէ իտակայէ լինի նշանն
այն է որ խաւայ լինի, զիւ-
րակուրն շատ ուտէ. սիրտ
զողայ, մտալարծութիւն
շատ լինայ, Գեղն այն է որ
տառ մատուլի ափթիման.
յետայ մաճաճին փնտնայ.
յորն Ա միել. թրեպի

ԽԳ. — Ընտաւորաւ
թիւնն որ տաճիկին տալայ
ասէ. ուլուխ այլ կ'ասեն.
Պատճառ որ ի տալէ լինի.
Գեղեղանտ ասէ թէ այս
ցաւս ի յարեւնէ եւ ի զու-
ղամէ եւ իտակայէ եւ կամ
ի հով քայլէ. եւ այն որ
ի յարեւնէ լինի այն է որ
զլուսն արեւն շատ լինի,
եւ պաւարն ի գլուխն
սորա կանէ. Կըշն որ ի տալէ
անն հասնի նայ զքիթայ
լինայ այն է որ զլուսն եւ
վիկն եւ երեսին երակն ի
թիւնն երթայ, աչքն միջ-
նա. զլուսն ի շուրջ գայ.
ընկի եւ փրփրի։ Եւ թէ
ի պղլամէ լինի, նշանն
այն է որ անն ծանր լինի,
երեսն գեղին լինի, բեւանն
փրփուր գայ, Գեղն այն է
որ զանն յիտիկէն հապի
յառաքնով. եւ փաւք ալ
ասւր քուլթուտով։ Եւ
թէ իտակայէ լինի նշանն
այն է որ խաւայ լինի, զիւ-
րակուրն շատ ուտէ. սիրտ
զողայ, մտալարծութիւն
շատ լինայ, Գեղն այն է որ
տառ մատուլի ափթիման.
յետայ մաճաճին փնտնայ.
յորն Ա միել. թրեպի

(Պոռնիաթ-)

Փարուխ, եւ Թրեաքի յառա-
պան ալ աղէկ է. վարդի
եղ քաջիսօվի գլուխն օծէ.
բազինան աղէկ է ապա շատ
չի կենայ. ի բարձր տեղաց
ի վայր չի հայրի. Հուսան
ասե թէ ի յարենէ լինի ի
բառիկէն երակ առ. եւ
թէ ուժի լինի ապիկաարկ,
եւ տուր զնուխուի սապուն
որ լուծէ եւ այս դեղա շատ
աւգառէ որ լուծէ: Առ
քաղելի Ե տ'ր պալիլաւ
ամաւ յառիւսմ Ը ուկիւս-
կան տ'ր աւսենդին. Բ տ'ր
սուհողուլ եւ զարանֆուլ,
եւ հալի պարսաւն Ը Ը
տ'ր դաղէ. Է տ'ր զախուս-
լայ կարմիր վարդ Բ Բ տ'ր
զամենն եփէ Գ լիւր ջրով
որ քնայ Ը Ը 8 եւ տուր
ամէն աւր մէկն կօցաւ Ը տ-
առածով:

(Ամիրտոլվաթ-)

տուր: Ազուաւաթն ասե
թէ զքիթն արինն եւ
զմիզեղուն ջուրն տուր որ
թթու լինայ. եւ ասամբն
որբէ եւ զղին հովացու եւ
զարեան որո թիւն խաղե-
ցաւ, եւ ամենայն իրք որ
տաքցնող է պարտառեւ, եւ
սալարն եւ շաքի շարաղ
տուր. եւ վարդիքով քա-
ֆընտաւն է գլուխն որ
հովցնէ եւ շաքի շարաղ
եւ կաթն մի ուտեր. եւ տաք
իբրի մի տալ: — Հուս-
նայն ասե թէ ի բառիկէն
երակ առ, եւ թէ ուժի
լինի ապիկիտարկ եւ տուր
զնուխուի սապուն որ լուծէ:
Առ քաղու եւ ջրն նու-
խու որ բաւամեն եւ տուր
չայո որ լուծուի տանէ:
Աղ քաղու ի Ե տ'ր. պա-
լիլաւ եւ ամաւ. եւ յառ-
ախում. ԱՅՈ ԱՅՈ տ'ր.
աւսանդին Բ տ'ր եւ պա-
տաւարս Ե տ'ր եւ անդուլ
եւ զանֆուլ եւ պարտանի
պտուղ Ը Ը տ'ր. գաղէ
տ'ր զաղուլայ եւ կար-
միր վարդ Բ Բ տ'ր. գա-
մենն եփէ Դ. լիւր ջրով
որ քնայ Ը լիւր եւ տուր
ամէն աւր Դ նուկի եւ
աւգառէ. եւ քաղք արար-
չին յաւիտանա ամէն:

Պատճառ. որ ի հովէ
լինի. Զաքարայլն որդին
ասե թէ որ ի պալլաւմ
լինի եւ ի գլուխն ժաղովի
եւ յաւելնայ, նշանն այն է
որ բնդին մէջն պիտա լի-
նայ, եւ երկնին որ հոգուն
շանփան է կապին չի թա-
զուր որ հոգին իւր բնու-
թենովն զիւր բանն տեսնէ
եւ ի յանն քայլէ: —
Նշանն որ ի հովէ լինի այս
է որ. Երեւն ի պիտակ
լինի. եւ անն վառաւ.
եւ խլան ի քիթն լովի. եւ
յայնժամ որ բնին քիթի.
եւ ինքն հով խլան է եւ
կամ շատ հով կերակուր
աւտարուն: — Ստածուն
որ ի հովէ լինի. Զաքա-
րայլն որդին ասե թէ
տուր պիտարի մի բուսֆուս.
եւ հաղի զուգիտայ եւ
զանն որբէ, եւ տուր ասն

(Պոռնիաթ-)

(Ամիրտոլվաթ-)

ճաղիկն ճաւարիչն, եւ
հին կուլանկաղինն եւ տաք
ջուր, եւ զինչ իրք որ
պաղաւն ի գլուխն ի վայր
քաղէնայ գայն արայ եւ
խաղալ տալ. եւ մեղքի
ղայլնայ տուր որ հատալ,
եւ ի հարեանութենէ եւ
ի շատ ուտելու. պարտառ
է. եւ սիւսան ջրով զաղ-
իտայ կեր, եւ այնքան
հաւրուս. եւ այսքինի
Փայղարայ կեր. եւ ակը-
կարնայի միջո շաղէ.
եւ տուր ամէն որ Գ տ'ր
աւգառէ: — Սահման ասե
թէ տուր վերաբերութիւն
այնիլ, եւ հան զպաղաւն,
եւ ուժէ զուսանին ձեթն.
եւ քիլն փետուրով ի
փղ'ն կարեղաւ. եւ ձեռն
տուր զուֆայի մաղուխն,
որ զպղք գինութիւն ի
յառամբնն եւ ի կրծոցն
որբէ. եւ շատ որ այս գե-
ղով խախեցան, եւ ա-
մանն տուր մաղուխն ոչին
արի եւ որքնուպին յառն-
ալիլ աւգառէ Ատաւածով:
— Բաւաֆուն ասե թէ
տուր հաղի բաւահամփինն.
առ աստախաւսոս, եւ
շահի քաղուլ, եւ կըրու
ձու Ը Ը տ'ր զամենն ծե-
ծէ եւ ջրով շաղէ եւ հաղ
արայ եւ տուր ի ծման Բ
տ'ր զարաւամեն եւ զու-
ֆային մաղուխն տուր. եւ
ի կշտայ տուր մասն ար-
կանեւ եւ վերայբերութիւն
այնիլ զուսան հինք քա-
կել, եւ ի զիւրաւ խալիտ
ի յայտ ցառուս: — Իպի
յաւարին բղզն շորցինն եւ
քաղաւով խմն. աւգառ
ընտաւորին զի փորձած է:
Ընտուս բղզիլ այլ քաղաւով
տառ, այնպէս փորձած է:

Հարկ չենք տեսներ ուրիշ հատուածներ
եւս մէջ բերելու այս տեղ: Այս երկու գոաւ-
ները կամ գոափին ալ բաւական են ինքնին
գնահատել տալու համար Պոռնիաթի գործին
արժեքը ընդունի եւ ոճի տեսակետով, եւ ճանչ-
նալու համար անոր հետեւակութեան կամ
ինքնատապութեան չափը:

Այստեղ կ'ընդօրինակեմ այժմ Բա. 54
ձեռագրին Բ. մասին, այսինքն Ամիրտոլվաթի

ութամայ մէկ շրջանը, 1624—1682, ուր նա կ'երեւի քաղքէ քաղքէ թափառական, զրկուած իր գրքերէն, բայց առանց մոռնալու երբեք իր նախասիրած աշխատութիւնները:

Հասն հաւանական է որ “Գիրք բժշկութեան Ցուցմարի”, գործէն զատ, ուրիշ կարեւոր երկասիրութիւններ եւս ունեցած ըլլայ Պոնիաթ բժիշկ Սերաստացի: Լ. Ղ. Սելջանի տեղեկութիւնը թէ Պոնիաթ թարգմանած ըլլայ բժշկական գիրք մը Ախրապ-Սաֆայ անուն, կը թելադրէ արդէն այսպիսի ենթադրութիւն մը: Անշուշտ, Հայաստանի տակն կողմերը, գիւղ ու քաղաք, առանց բացառութեան, Նիզնեղիններու, վաղերու եւ մանաւանդ տակն դասակարգէ անհրաժեշտ սեփական Տաղարուս որ ձեռագիրները երբ քննուին, պիտի երևան գան, ինչպէս այլ մատենագիրներու եւ երգիչներու, Նոյնպէս եւ Պոնիաթի գործերը, որոնք այժմ անծանօթ են մեզի:

Նաղդիկա, 12 Դեկտեմբեր 1913:

Առաջնորդ Հայոց Նուրիկոյ
ՇԱՄԱՐ Փ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆԱԿԵԱՆ

ՄԱՅՆՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՐԸ

(Հարստութիւն)

Բ. Մեղիսեան յայտարարէ յայտնաբերուած:

9. Անշատական եւ կողական այբուբեններ: 10. Հայերէնը իբրեւ անշատական այբուբեն: 11. Ձայնաւորները գրելու կամ չգրելու դրոշմները:

9. Երբ աշխարհիս վրայ գտնուած զանազան այբուբենները համեմատելով իրարու հետ, անոնց յարկաւորութեան մէջ երկու կարեւոր կէտ կը գտնենք, որով այդ այբուբենները կը զանազանին իրարմէ:

Այս կէտերէն առաջինը տառաձեւերուն ամէն գիրքի մէջ ալ յոյն կերպով գրուելու կամ չգրուելու խնդրին է: Այբուբեններէն ոմանք ակապալ են, այսինքն շարագրութեան մէջ տառերը անջատ թուի կը շարունակ, առանց անոց վրայ որեւէ զանգեղ փոփոխութիւն մը տեղի ունենալու: Միւսները իշխուած են, այսինքն շարագրութեան մէջ տառերը իրարու կը կցուին եւ այս պարագային իրենց զանազան մասերէն

յապաւումներ կը կրեն. այնպէս որ տառ մը միայն առանձին ձեւացած պարագային կը ներկայանայ իր ամբողջ ձեւով: Օրինակ՝ արաբ. Է գիրը՝ որ առանձին ձեւացած ժամանակ յ ձեւն ունի, երբ յաջորդ գրի մը կցուի՝ կ'ըլլայ Է, երբ իրեն գիր մը կցուի՝ կ'ըլլայ Է, երբ երկու գրի մէջտեղ գտնուի՝ կ'ըլլայ Է, վերջապէս Է գիրն հետ միացած՝ կ'ըլլայ Է: Աւելի բարդ ձեւափոխութիւններ ալ կան. ինչպէս արաբ. Է գիրը, որ առանձին կ'ըլլայ Է, արջն կցուած Է, ձախեն կցուած Է երկու գրի միջեւ Է:

Անշատական այբուբեններու կարգին կը պատկանին Հայերէնը, վրացերէնը, փինիկերէնը, յունարէնը, ռուսերէնը, լատիներէնը եւ ասիէ անոնցած բոլոր եւրոպական այբուբենները: Կողական այբուբեններու կարգին կը պատկանին ասորերէնը, պահլաւերէնը, արաբերէնը եւ մանդական այբուբենները (մանչու, մանջու, քալմուք, պուրաթ եւն):

Երկու գրութեանց մէջտեղը կը բռնեն եթովպական եւ հնդկական այբուբենները: Եթովպացիներէն մէջ ձայնաւորները կրճատ ձեւով կը կցուին բաղաձայններուն վրայ: Հնդկերէնի մէջ անջատ կը գրուի ձայնաւորն անմիջապէս առաջ գտնուած բաղաձայնը միայն, իսկ եթէ Նոյն վանկին մէջ այս բաղաձայնն առաջ ուրիշ բաղաձայններ ալ կան, կը կրճատուին եւ իրենց կրճատ ձեւերով վրայէ վրայ կը կցուին վերջին բաղաձայնին վրայ: Ասիէ զատ հնդկերէնի մէջ ամբողջ բառը կամ աւելի յաճախ քանի մը բառեր միասին՝ վերի կողմէն գծով մը կը միանան, այնպէս որ հնդկերէն գրութիւն մը միշտ կը ներկայացնէ հորիզոնաձեւ գրուած ձող մը՝ որուն վրայէն կախուած են տառերը:

Պէտք չէ կարծել թէ ամէն սեմական այբուբեն կցողական է. ընդհանրապէս հնագոյն սեմական այբուբենները անջատական էին, ինչպէս եւ փինիկերէնը եւ բերայեցիները: Կցողականութիւնը յետոյ մասա սեմականներուն մէջ: Այս դրուածքն հետեւեցան ասորիները, պահլաւները, արաբները եւ անոնց հետեւողութեամբ՝ պարսիկներն ու թուրքերը: Նոյն իսկ զենդական այբուբենը՝ որ պահլաւականէն ձեւացած է, անջատական գրութեան կը հետեւի:

10. Այն ժամանակի երբ Ս. Մեսրոբ հայերէն գրերը հնարեալ հետամուտ էր, Հայաստանի մէջ գործածական էին թէ անջատական եւ թէ կցողական այբուբեններ. այսպէս՝ յունարէնը անջատական էր, ասորերէնն ու